

Artikkelforfatterens tema på studieturen til Lesvos i mai 2012.

Religionskritikk i klasserommet

Jan-Olav Henriksen

Læreplanen sier at det skal undervises i religionskritikk i videregående skole. Det følgende er et forsøk på å presentere noen helt grunnleggende refleksjoner om hvordan det kan gjøres på en måte som ivaretar ulike hensyn som her melder seg.

Målsettinger for undervisningen om religionskritikk

Vi kan stille opp følgende målsettinger for undervisning om religionskritikk i skolen: Undervisningen skal gi elevene kunnskap om ulike måter å vurdere religion kritisk på (ulike religionskritiske tilnærminger). Dette fordrer at de får kunnskap om hvem og hva som kritiseres. Denne kunnskapen må formidles på en måte som også skaper forståelse for at slik kritikk er et nødvendig element i samfunnets måte å forholde seg til religion på. Det krever at man har tilstrekkelig taktfullhet i presentasjonen av slik kritikk til at man ikke umiddelbart støter elever med en religiøs livssynsbakgrunn fra seg, men også at man forsøker å få frem at i et samfunn der det finnes mange ulike former for religiøse uttrykk, vil det være i alle samfunnsmedlemmers interesse å ha et kritisk fokus på religion – til beste for samfunnet som helhet.

Følgelig vil undervisning i religionskritikk innebære at elevene lærer å forholde seg nyansert til religion i ulike former. Religionskritikk bør så langt som råd derfor knyttes til konkrete religiøse ytringsformer, dogmer eller praksiser, selv om enkelte former for ateistisk religionskritikk har hatt ganske generell karakter. En bør derfor heller ta utgangspunkt i mer dagsaktuelle hendelser og fenomener, enn i generelle beskrivelser av religion (noe jeg skal komme nærmere tilbake til nedenfor).

Elevene bør også få forståelse for at religionskritikk ikke bare er noe som skje "utenfra", med basis i en fullstendig avvisning av religion, men at kritikken også kan springe frem av elementer i religiøse tradisjoner selv, som innebærer ulike former for selvkritikk, selvpoppjør osv. Et opplagt eksempel er mange kristne kirkesamfunns forkastelse av sin tidligere praksis i forhold til kvinners rolle og stilling i kirken – men denne praksisen kan jo for eksempel fremdeles kritiseres i forhold til den romersk-katolske kirkes måte å holde kvinner ute fra slike embeter på.

Vektleggingen av det konkrete, og kanskje til og med dagsaktuelle, innebærer at man bør unngå at undervisningen lar religion fremstå som noe man kan nærme seg ut fra et abstrakt eller helt generelt perspektiv. Slike mer generelle tilnærminger vil kunne svekke den nyanserte tilnærmingen til religion, og til nødvendigheten av å kritisere den, som kan skape forståelse for hvordan religion er et tvetydig kulturelt fenomen, som både har positive og negative sider.

Undervisningen i religionskritikk kan dermed hjelpe elevene å forstå religion som knyttet til elementer i kultur og samfunn og i relasjon til det eksisterende kunnskapsreservoaret og de verdiene som gjelder i samfunnet. Religion kan ikke eksistere i et stormfritt rom som er unndratt fra kritikk, og det er fordi vi tar religion og religiøse mennesker alvorlig at vi kritiserer noen av dens former. Religionskritikk bør følgelig heller ikke presenteres på en slik måte at man får inntrykk av at den alltid er båret oppe av en fullstendig mangel på respekt og forståelse for religion (selv om noen aktuelle eksempler på slik kritikk, for eksempel hos Dawkins, Harris og Hitchens, finnes). Det innebærer også at elevene skal lære seg å se religion som uttrykk for historiske betingelser og sosiale og kulturelle prosesser (endring og utvikling), og ikke *essensialiserer* religion som en statisk og generell størrelse som kan bestemmes, kritiseres eller godtas i og for seg uten å se den i forhold til endring, utvikling og samfunnsmessige verdier.

Noen forutsetninger for undervisning i religionskritikk

Dersom man skal undervise om religionskritikk, er det grunn til å regne med at enkelte elever vil finne det vanskelig eller støtende, på en eller annen måte, eller av en eller annen grunn. Det er vanskelig å forestille seg at dette er helt mulig å unngå. Men det er likevel noen tiltak som kan gjøres for at elever som kan oppleve det slik, ikke opplever dette utelukkende negativt. Fra et pedagogisk synspunkt er dette viktig, fordi undervisningen i religionskritikk ikke bare må ses på som noe som har relevans og aktualitet for elever som stiller seg avvisende til religion: også elever med en religiøs identitet eller tilhørighet bør kunne utvikle forståelse som religionskritiske anliggender. Hva kan læreren gjøre for å sikre det?

Et første og grunnleggende poeng er at også undervisningen i religionskritikk må være preget av en respekt for menneskers religiøse identiteter. Det er forholdsvis selvsagt, men i en moderne sammenheng er ikke respekt det samme som å unndra noe fra kritikk: det er snarere å ta det alvorlig, og forsøke å se på både negative og positive sider ved det. Derfor kan også religionskritikk i noen sammenhenger bidra til at elevene får grunnlag for en mer avklart religiøs identitet, selv om dette ikke bør være noen direkte målsetting for undervisningen i videregående skole.

Videre er det å anbefale at undervisningen markerer skjelningen mellom religion som identitetsskaper – og bærer, og religionens ulike funksjoner i samfunnet. Dette er selvsagt en analytisk skjelning, dvs. at den ikke lar seg gjennomføre helt i praksis. Men den gjør at elevene kan se at det de opplever som positivt innenfor et gitt religiøst fellesskap, kan fremstå som problematisk dersom det skal gjøres gjeldende for samfunnet som helhet. At religion er identitetsdannende er bra, men at identitetsdanning bidrar til å stille noen mennesker utenfor, til å se ned på dem eller gjøre dem til annenrangs borgere, er det ikke, for bare å nevne ett eksempel. Denne måten å tenke på innebærer også at å skjelne mellom substans og funksjon i tilnærming til religion kan være nyttig i forbindelse med religionskritikk: for eksempel fokuserer marxistisk religionskritikk ofte på hva slags negative sosiale konsekvenser et religiøst verdensbilde kan ha i forbindelse med forsøk på å endre samfunnets

betingelser og økonomiske struktur, eller dets maktstrukturer. Det er for eksempel fullt mulig å ivareta denne kritiske tilnærmingen, og skape forståelse for den, uten at man dermed trenger å kritisere alle former for dogmatisk innhold i en religion i og for seg. På den annen side kan denne skjelningen også brukes slik at man ved å først fokusere på sosiale funksjoner av religion, i neste omgang kan rette blikket mot mer problematiske læremessige sider. Et eksempel på dette kan være kastesystemets problematiske politiske og sosiale konsekvenser i India, som neppe lar seg overvinne uten en omfattende refortolkning av sentrale elementer i hinduismen.

Religionskritikk er alltid mest effektiv hvis den er konkret. Undervisningen – selv av klassikerne (Marx, Nietzsche, Freud eller andre) – bør derfor unngå generaliseringer – til tross for at klassikerne selv gjør det! Vær konkret med tanke på hva i religion som skal kritiseres, og hvorfor det er grunn til å kritisere det. Selv klassikerne hadde konkrete, historisk gitte, utgangspunkter, som grunnlag for sin kritikk.

Undervisningen i religionskritikk bør dessuten unngå eksotisering. Det er ikke bare, eller først og fremst, det merkelige som bør kritiseres, langt viktigere er det å se på det som kan kalles for hverdagsreligion, fordi det er den som betyr noe for ulike religiøse aktører. Unngår man eksotisering, unngår man også å score billige og enkle poenger som kanskje ikke er så viktige for å nærme seg og forstå norske forhold. Det er grunn til å advare mot å gjøre religion generelt til «noe rart og merkelig» i undervisningen av religionskritikk.

La meg til sist i denne presentasjonen av noen forutsetninger for å undervise om religionskritikk peke på et par elementære skjelninger som vi gjør i mange andre sammenhenger, men som i høy grad har sin relevans også her:

- Vi kan skjelne mellom intern og ekstern (avvisende religionskritikk) – for å vise at dette er noe ikke bare de «ikke-religiøse» - men også religiøse tradisjoner selv driver med (se nedenfor). Dette er også viktig for å skape forståelse for behovet av religionskritikk hos elever som har en religiøs identitet eller bakgrunn. Satt på spissen: Religionskritikk er båret av anliggender som er for viktige til å overlate bare til dem som er negative til religion. Religionskritikk bør være et anliggende for alle.
- Som vanlig er det grunn til å skille mellom sak og person: det er hva mennesker gjør og hva de mener, og ikke hvem de er som er grunnlag for religionskritikk.

Undervisning om religionskritikk bør dessuten holde fast at religion er et ytterst *tvetydig* fenomen, og at det er derfor det er behov for å ha et kritisk lys på den. Religion skal verken essensialiseres, idealiseres eller demoniseres i undervisningen om religion generelt, og tilsvarende heller ikke i undervisningen i religionskritikk. En slik mer nyansert og historisk forankret presentasjon av religionskritikk er dessuten i sin tur igjen en anledning til også å kunne være kritisk til kritikken av religion: ikke alt er like galt nå, som det en gang har vært, og i hvert fall ikke alle steder. Men det er selvsagt fremdeles mye galt med religiøse praksiser, og grunn til å holde kritikken skarp. Den er imidlertid mest treffsikker når den ikke er generalisert.

I artikkelen «Gjør deg kjent med islamofobien», trykket i Aftenposten 7. august 2011, skriver religionsforskeren Cora Alexa Døving poengtert om religionskritikk. Hun oppsummerer tre anbefalinger til debatt om religion generelt som er vel verd å ta med seg, og som langt på vei svarer til det jeg har forsøkt å antyde her:

- 1) Religionskritikk bør ha en adressat i form av en konkret mottager av kritikken (en person, en institusjon eller en tekst).
- 2) Den bør være saksorientert og tydelig.
- 3) Den bør være konstruktiv i form av å ha et uttalt mål om forbedring.

Tre utfordringer eller problemer i undervisningen om religionskritikk

En måte å presentere religionskritikk på er å skjelne mellom etisk og dogmatisk kritikk. Dette er en skjelning som delvis faller sammen med det som jeg har sagt om forholdet mellom substans og funksjon ovenfor, men her er skjelningen mer forankret i et innenfraperspektiv. Kan vi, og er vi tjent med å skjelne mellom etisk og dogmatisk kritikk av religion?

Mitt svar vil være: noen ganger. Vi kan for eksempel si at en dogmatisk religiøs posisjon som avviser moderne naturvitenskap er problematisk, både fordi den ikke tar samfunnets kunnskapsgrunnlag på alvor – men også fordi den dermed ikke anerkjenner den kunnskapen som skal til for å bringe verden videre i forhold til miljøkrisen. Vi kan også si at en etisk oppfatning om kvinnen som underordnet mannen bør kunne kritiseres uten at man at den grunn avviser de sentrale elementer som utgjør islams fem søyler. Vi kan også si at kristne dogmatiske forestillinger om helvetesstraffer er vanskelig å forene med forestillingen om en kjærlig Gud, uten at vi dermed avviser mye av det barmhjertighetsarbeidet som mange som har slike forestillinger utfører. Noen ganger er imidlertid skjelningen vanskeligere å gjøre: vi ser dette særlig når dogmatiske oppfatninger brukes for å opprettholde ulike klassifiseringer av mennesker: enten det er på grunnlag av rase, kjønn, legning eller kaste.

En annen utfordring, som jeg har møtt i forbindelse med muslimske ungdommers forsøk på å tilpasse sine tradisjoner til vestlig kultur, er gitt med deres forsøk på å skjelne mellom religion og kultur. Denne skjelningen brukes ofte for å si at det de tar avstand fra i sine foreldres tradisjoner og religiøse praksiser er kulturelle tillegg, og ikke noe som er hjemlet i «religionen selv». Dermed kan de etablere kritisk avstand, uten at det «rammer» deres eget religiøse identitetsgrunnlag.

Det er gode grunner for å ha sympati med dette forsøket på å differensiere, som uttrykker et forsøk på modernisering og tilpasning. Og det kan i noen tilfeller ha noe for seg. Men i religionsfaglig lys er det noen problemer med dette: Skjelningen mellom kultur og religion er vanskelig å opprettholde faglig, og den forutsetter også en form for essensialisering av religion som noe som kan finnes i former som ikke er kulturelt, sosialt og historisk situert. Forsøket på, i religionens navn, å vende seg mot bestemte (religiøse) tradisjoner for å ha et mer kritisk forhold til dem, kan derfor fort vise seg å hvile på et sviktende grunnlag.

En tredje, helt konkret utfordring er knyttet til elevers reaksjoner på religionskritikk. En religionslærer i den videregående skole fortalte meg nylig at mange lærere er redde for å være for tydelige når de underviser i religionskritisk stoff, fordi de risikerer å få «rasismekortet» mot seg. Særlig gjelder dette når muslimer reagerer på kritikken av islams kvinnesyn. I møte med denne utfordringen tenker jeg det er viktig at undervisningen er konsekvent og konsistent, og gjør tydelig at religionskritikk er noe som gjelder alle, og som har betydning for alle. Dersom noen derfor spiller «rasismekortet» i en slik sammenheng, bør de bli møtt med spørsmålet om hvorfor de mener det er ok at mennesker behandles ulikt på grunn av kjønn, men ikke på grunn av rase eller religion: for også kristne og andre må finne seg i tilsvarende kritikk.

Oppsummerende

Undervisningen i religionskritikk skal ses som uttrykk for at religion ikke kan eller skal tas på «face value» - og ikke være unndratt den type oppmerksomhet som kreves overfor de fortolkningsressurser og verdier som er i spill i samfunnet.

Undervisningen bør være forankret i at historisitet, utvikling, forandring og det at religion er uttrykk for konkrete menneskelige måter å være i tilværelsen på, er felles perspektiver på all religion. Det krever at man motvirker essensialisering i både kritikk av, og fremstilling av religion.

Det er nødvendig med moralsk kritikk av religion – ut fra perspektiver som er eksterne for religionen selv. Religioners innhold er for viktige for mange mennesker til at de bare skal overlates til dem som er religiøse: På samme måte som det er liten vits i å kritisere kristen eller muslimsk etikk ut fra eksklusivt kristne eller muslimske verdier eller normer, er det også viktig at religiøse tradisjoner selv lærer seg å se med et «utenfrablakk» på sine egne tradisjoner og praksiser. Det er til beste for dem selv, og for samfunnet og kulturen de er del av og bidrar til.

Jeg har skrevet om religionskritikk i Religion og livssyn tidligere, og henviser for utdypende perspektiver derfor også til "Religionskritikkens legitimitet – i et samfunn og en skole preget av pluralitet" i 1/05, s. 5-11. Der går jeg inn på flere innholdsmessige elementer enn dem som tas opp her. Artikkelen ligger ute på tidsskriftets nettsted:

http://www.religion.no/?attachment_id=804

Jan-Olav Henriksen (f. 1961)

- Dr.theol & dr.philos., professor i systematisk teologi ved Det teologiske menighetsfakultet, Oslo, professor II i RLE ved Universitetet i Agder.
- E-post: Jan.O.Henriksen@mf.no

Religionslærerforeningens studietur til Lesvos 19.-26. mai 2012

Siri Lappegård og Gudrun Brennhagen

Rett etter feiringen av nasjonaldagen, etter de siste timene med russeklassene og hardt arbeid for å få årets evalueringer ferdig, pakket 25 religionslærere kofferten for en ukes studietur til det kriserammede Hellas og øya Lesvos, som bare ligger noen kilometer utenfor Tyrkias vestkyst. Noen med rettebunker i bagasjen, alle med forventninger om ei uke med faglig påfyll, sol og varme. Forventninger om faglig påfyll ble oppfylt til fulle og kompenserte også langt på vei for heller dårlig vær, tatt i betraktning av at vi var i «syden».

Kurset ble holdt på METOCHI, et anneks til det store hovedklosteret Limonos. Klosteret ble bygget på 1500-tallet og har på det meste huset ca. hundre munk. Det har spilt en viktig rolle i lokalsamfunnet på øya som jordeier, utbygger av infrastruktur og en kulturbærende institusjon. Ordet Metochi betyr «noe som tilhører noe annet», i dette tilfellet altså hovedklosteret Limonos. Metochi var et munkekloster fram til begynnelsen av 1900-tallet, deretter forfalt stedet. På slutten av 1980-tallet ble stedet gjenoppbygd og restaurert, og det leies nå av Universitetet i Agder (UiA) og brukes som et studiesenter.

En gruppe forskere fra UiA var samlet der for å skrive bok den uka Religionslærerforeningen inntok Metochi. På denne måten hadde vi god tilgang på dyktige fagfolk og foredragsholdere; Pål Repstad, Jan Olav Henriksen, Paul Leer Salvesen og Terje Mesel i tillegg til Religionslærerforeningens ansvarlige arrangører Kari Repstad og Inger Margrethe Tallaksen.

Kurset var godt sammensatt med fin variasjon og balanse mellom faglige forelesninger og diskusjoner, økter med metodikk og praktisk utforming av undervisningsopplegg, utflukter og ekskursjoner. I tillegg til de formelle undervisningsøktene er det utrolig mye uformell og nyttig etterutdanning i å være sammen med dyktige kollegaer over flere dager i nydelige omgivelser, med god mat og vin og med felles mål om å bli enda bedre og mer inspirerte religionslærere.

Paul Leer -Salvesen gav oss en god innføring i den **ortodokse kirkes historie og særpreg**. Han minnet oss bl.a om at orto-doksi egentlig betyr rett lovprisning, og ikke rett lære. Liturgi er kirkens viktigste skatt og vern om tradisjoner er selve kjernen